

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟΥΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΥΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ: ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ¹

ALEXANDER POPOVIC

Αν επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε σήμερα την «αναπαράσταση του παρελθόντος και τη μετάδοση της ταυτότητας» στους μουσουλμάνους των Βαλκανίων στη νεότερη και σύγχρονη ιστορία (αλλά, εννοείται, και σε άλλες εποχές επίσης) αντιμετωπίζουμε αμέσως μια σειρά δυσκολιών, εκ των οποίων μερικές είναι «ιδιαίτερου» τύπου και αφορούν μόνο τη μία ή την άλλη ομάδα, ή τη μία ή την άλλη περίοδο (ακόμη και την τάδε ομάδα στην τάδε περίοδο), και άλλες είναι «σφαιρικού» τύπου, δηλαδή αφορούν το σύνολο αυτού του πληθυσμού, σε όλες τις περιόδους. Εδώ φυσικά θα γίνει λόγος για αυτή τη δεύτερη κατηγορία.

Οι «σφαιρικές» δυσκολίες για μια τέτοια ανάλυση μου φαίνεται πως είναι τριών ειδών (χωρίς να αναφέρει κανείς την πιο σημαντική από όλες, που είναι η έλλειψη πηγών, ή η αδυναμία πρόσβασης σε αυτές, πράγμα που καταλήγει στο ίδιο αποτέλεσμα):

α) η ύπαρξη πολλών ομάδων μουσουλμάνων που η κάθε μια έχει ξεχωριστό παρελθόν και ταυτότητα,

β) η παρείσφρηση, αργή αλλά αμετάκλητη, ενός αριθμού σύγχρονων ευρωπαϊκών εννοιών, όπως «έθνος», «πατρίδα» κλπ., που δεν υπήρχαν στην οθωμανική κοινωνία στην οποία ανήκαν οι εν λόγω μουσουλμανικοί πληθυσμοί,

γ) η συνεχής παραχάραξη, υποχρεωτική μετά τη διαμόρφωση των εθνικών κρατών στα Βαλκάνια, του παρελθόντος αυτών των διαφορετικών τοπικών μουσουλμανικών ομάδων και των ταυτοτήτων τους, μια παραχάραξη που μετά την εγκαθίδρυση των ολοκληρωτικών κυβερνήσεων στις «ανατολικές χώρες» άγγιξε διαστάσεις παράλογες, για να μην πούμε ανησυχητικές.

Ας προσπαθήσουμε να αναπτύξουμε λίγο καθένα από αυτά τα σημεία: α) υπάρχουν, όπως ξέρουμε, πολλές ομάδες μουσουλμάνων στα Βαλκάνια, ομάδες που είναι όλες διαφορετικές (κάποτε πολύ διαφορετικές!) μεταξύ τους, και που συνεπώς έχουν ιδιαίτερο παρελθόν και ξεχωριστή «ταυτότητα».

> Αυτές οι ομάδες είναι διαφορετικές καταρχήν στο εθνικό επίπεδο όπου μετράμε: τους Τούρκους με την κυριολεκτική έννοια (θα έπρεπε άλλωστε να λέμε τους «Οθωμανούς», για προφανείς λόγους)· μετά, τους μη τουρκικούς μουσουλμανικούς πληθυσμούς που εγκαταστάθηκαν σε αυτές τις περιοχές κατά την οθωμανική περίοδο (Τατάρους, Τσιγγάνους, Τσερκέζους, κλπ.)· τέλος, τους εξισλαμισμένους ντόπιους πληθυσμούς που ανήκουν σε ένα σωρό διαφορετικές εθνότητες (Αλβανούς, Πομάκους της Ελλάδας, της Βουλγαρίας και της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας· Βαλαάδες της Ελλάδας· Τορμπέσι, Απόβτσι και Γκοράνι της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας· σλάβοι μουσουλμάνοι της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, του Μαυροβουνίου, κλπ.)

> κατόπιν, στο επίπεδο της κατοίκησης: πληθυσμοί αγροτικοί / αστικοί (ή για να είμαστε πιο ακριβείς: νομάδες, ημι-νομάδες, εγκατεστημένοι αγρότες, κάτοικοι των πόλεων)

> έπειτα, στο κοινωνικό επίπεδο (ανάλογα με τις καταγωγές, τάξεις, διαστρωματώσεις, κλπ.)

> τέλος, στο θρησκευτικό επίπεδο (σουνίτες-χανεφίτες, αλεβήδες, μέλη των διαφορετικών μυστικών ταγμάτων, θρησκευόμενοι, μη-θρησκευόμενοι, κλπ.)

> για να μην ξεχάσουμε την πιο σημαντική διαφοροποίηση που υπερβαίνει όλες τις άλλες, αυτή του κράτους στο οποίο ανήκει η εν λόγω ομάδα (και του οποίου η θρησκευτική πολιτική και η «μουσουλμανική πολιτική» καθορίζουν την επιβίωση ή την εξαφάνιση της ομάδας).

β) Όλες αυτές οι ομάδες είχαν λειτουργήσει, για αιώνες ολόκληρους, ακολουθώντας τους κανόνες της οθωμανικής κοινωνίας, όπου το σύνολο του πληθυσμού διαχωριζόταν σε δύο πολύ διακριτές κατηγορίες: από τη μία τους «πιστούς», δηλαδή τους μουσουλμάνους (κάθε είδους)· από την άλλη τους «απίστους υποτελείς» (που αυτοί αντιθέτως υποδιαιρούνταν σε διαφορετικά *μιλέτια*: Αρμένιοι, Ρωμιοί, Εβραίοι, Σέρβοι, Βλάχοι, κλπ.).

Η διάκριση ανάμεσα σε αυτές τις δύο ομάδες ήταν απολύτως σαφής και αξεπέραστη, όπως πολύ σωστά παρατηρεί ο Bernard Lewis, που γράφει: «Όμως ήταν κυρίως

και πρώτα απ' όλα η θρησκεία που ξεχώριζε τον *αδελφό* από τον ξένο. Για τον μουσουλμάνο, κάθε ομόθρησκος ήταν ένας αδελφός, όποια κι αν ήταν η χώρα του, η φυλή του ή η γλώσσα του· ο χριστιανός γείτονάς του, οι ίδιοι οι άπιστοι πρόγονοί του, ήταν ξένοι» (*Islam et laïcité*, Παρίσι, Fayard, σ. 288).

γ) Η δημιουργία των εθνικών κρατών στα Βαλκάνια, από τις αρχές του 19ου αιώνα, πραγματοποιήθηκε ευθέως ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ενάντια στους «Τούρκους».

Καταλαβαίνουμε εύκολα, λοιπόν, ότι αυτό το φαινόμενο τοποθετούσε εκ προοιμίου τις διαφορές μουσουλμανικές ομάδες των κρατών αυτών σε μια κατάσταση διπλά δυσχερή. Από τη μία, λόγω του γεγονότος ότι έπρεπε αναγκαστικά να αποσιωπήσουν όλους τους θρησκευτικούς, τοπικούς ή άλλους μύθους (ενώ οι γύρω μη-μουσουλμανικοί πληθυσμοί δίνονταν ολόψυχα στους δικούς τους μύθους, εθνικούς και θρησκευτικούς)· από την άλλη, λόγω του γεγονότος ότι για πολλές από αυτές τις ομάδες, σύμφωνα με το οθωμανικό σύστημα που προαναφέραμε, δεν υπήρχε ένα συγκεκριμένο όνομα που να χαρακτηρίζει την «εθνική» τους ταυτότητα (ένα πρόβλημα που, αντιθέτως, καθόλου δεν ετίθετο στους πρώην «απίστους» νικητές).

Θα καταλάβουμε εύκολα, επίσης, πως σε ένα τέτοιο κλίμα οι εν τη γενέσει ιστορικοί και οι ιδεολόγοι των «υπό διαμόρφωση τοπικών εθνικισμών» των διαφορετικών αυτών ομάδων έπρεπε οπωσδήποτε να πατήσουν σε δύο βάρκες: από τη μία, να επιμείνουν (συνήθως πέρα από τα όρια του λογικού) για τις «εθνικές» ιδιαιτερότητες της δικής τους ομάδας μέσα στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της οποίας το κύρος ήταν εκείνη τη στιγμή εξαιρετικά χαμηλό (ενώ ωστόσο υπολόγιζαν, με πολλή προσοχή, τον αριθμό των μεγάλων βεζιρηδων, των άλλων αξιωματούχων και δοξασμένων της Αυτοκρατορίας που κατάγονταν από την ομάδα τους)· και από την άλλη, να επιδιώξουν να «απο-οθωμανοποιήσουν» στο μέγιστο βαθμό αυτή την ομάδα, αναδεικνύοντας τους ανταγωνισμούς και τις διαμάχες που μπορεί να είχαν υπάρξει ανάμεσα σε αυτήν και την κεντρική οθωμανική εξουσία (η οποία, πλέον, σύμφωνα με αυτούς τους ιστορικούς και ιδεολόγους, αποτελούνταν από άλλες μουσουλμανικές ομάδες της Αυτοκρατορίας, ομάδες που φυσικά, σε αυτή την περίπτωση, περιγράφονταν με τρόπο σχηματικό, ως Βάρβαροι, αιμοδιψείς και απεχθείς).

Τα παραπάνω χρειάζονται τρεις επισημάνσεις κοινής λογικής, τις εξής:

> καταρχήν, για πολλές από αυτές τις μουσουλμανικές ομάδες δεν διαθέτουμε τα απαραίτητα εργαλεία για να αναλύσουμε με τρόπο ακριβή ούτε την αναπαράσταση του παρελθόντος, ούτε τη μετάδοση της ταυτότητας

> έπειτα, σε ό,τι αφορά τις ομάδες για τις οποίες τέτοια εργαλεία υπάρχουν, είτε οι κυριότερες πηγές δεν έχουν

ακόμη αναλυθεί (εφημερίδες, αρχεία, κλπ.), είτε είχαν «αναλυθεί» με σκοπό να παρακαρραχθεί αυτή η αναπαράσταση του παρελθόντος και η μετάδοση της ταυτότητας, προς όφελος μεταγενέστερων θρησκευτικών, εθνικιστικών και ιδεολογικών μύθων

> τέλος, για προφανείς λόγους, η προσφορά και η ζήτηση της «εικόνας» του «παρελθόντος» και της «ταυτότητας» καθεμιάς από αυτές τις μουσουλμανικές ομάδες διαφοροποιήθηκαν σημαντικά στο πέρασμα του χρόνου, ανάλογα με τις περιόδους και τα πολιτικά καθεστώτα (οθωμανική περίοδος, περίοδος των «εθνικών αστικών κρατών», περίοδος των «Λαϊκών Δημοκρατιών»).

Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα

Μια νηφάλια ανάλυση αυτών των φαινομένων μένει να γίνει, ανά ομάδα, ανά χώρα και ανά περίοδο. Δεν μπορεί προφανώς να επιχειρηθεί εδώ. Για αυτόν τον λόγο, θα παρουσιάσω σήμερα ένα μόνο παράδειγμα, που μου φαίνεται ενδιαφέρον και διδακτικό, το οποίο αντλώ από εκείνο που αποκαλώ (ελλείψει καλύτερου όρου) «οθωμανική λογοτεχνία των γιουγκοσλάβων μουσουλμάνων», δηλαδή των κειμένων που γράφτηκαν στα αραβικά, στα τουρκικά και στα περσικά (σε στίχο και πρόζα), από τους μουσουλμάνους των «γιουγκοσλαβικών» περιοχών στην οθωμανική περίοδο (να υπενθυμίσουμε εδώ ότι, σύμφωνα με το οθωμανικό σύστημα και αυτό του μουσουλμανικού κόσμου γενικά, αυτή η «λογοτεχνία» περιλαμβάνει το σύνολο της γραπτής παραγωγής, όλων των κλάδων, και όχι μόνο τα «γράμματα», ό,τι αποκαλείται *adab* στα αραβικά και στα τουρκικά *edebiyat*).

Πρόκειται για ένα είδος που χαίρει σχετικά μεγάλη εκτίμηση σε κάποιους κύκλους μουσουλμάνων διανοουμένων και εθνικιστών, κυρίως αυτών της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, οι οποίοι έχουν εκδώσει έναν μεγάλο αριθμό μελετών, άνισης αξίας, για αυτό το θέμα. Όπως έχω ήδη γράψει πολλάκις, επικρατεί μεγάλη σύγχυση σε αυτόν τον τομέα, τόσο ως προς τα πρόσωπα που πρέπει να συμπεριληφθούν σε αυτή την «επαρχιακή οθωμανική λογοτεχνία», όσο και σε ό,τι αφορά τα γεωγραφικά της όρια, ή τα όποια άλλα κριτήρια που πρέπει να εφαρμοστούν· μια σύγχυση που (όπως είναι αναμενόμενο) κατέληξε συνειδητά ή ασυνείδητα, ανάλογα με την περίπτωση, σε σαφή παραχάραξη.

Προκειμένου να προσπαθήσω να εντυπώσω ο ίδιος λίγο περισσότερο σε αυτό το δύσκολο αλλά συναρπαστικό πεδίο, επιχειρήσα εδώ και μια δεκαετία, στο σεμινάριό μου στην École Pratique des Hautes Études της Σορβόννης (4ος τομέας, Ιστορικές και Φιλολογικές Επιστήμες) με τίτλο «Μουσουλμανικές βαλκανικές κουλτούρες», να εμβαθύνω στη μελέτη της «πρώτης φουρνιάς» του συνόλου των συγγραφέων αυτού του είδους, δηλαδή εκείνων του 15ου και 16ου αιώνα, ή ακριβέστερα εκείνων που πέθαναν πριν το έτος 1600 (πρόκειται προφανώς εδώ για ένα όριο απολύ-

τως αυθαίρετο, αλλά προφανώς επίσης κάθε άλλο χρονικό όριο θα ήταν εξίσου αβάσιμο). Να προσθέσουμε, εξάλλου, σε αυτό το θέμα τις ακόλουθες τρεις επισημάνσεις: πρώτον, ο αριθμός αυτών των συγγραφέων είναι γύρω στα 80 άτομα· δεύτερον, οι περισσότεροι εξ αυτών έγραψαν ποίηση στα τουρκικά, κάποιοι έγραψαν πρόζα στα τουρκικά, ένας ακόμα πιο περιορισμένος αριθμός έγραψε πρόζα στα αραβικά, κάποια λίγα άτομα έγραψαν ποίηση στα περσικά, ενώ η ποίηση στα αραβικά και η πρόζα στα περσικά φαίνεται ότι πρακτικά δεν έχουν χρησιμοποιηθεί· τρίτον, τα γραπτά αυτά είναι για την ώρα η μοναδική μας πηγή για να μελετήσουμε την «αναπαράσταση του παρελθόντος» και τη «μετάδοση της ταυτότητας» σε αυτή τη μουσουλμανική ομάδα εκείνη την εποχή, δεδομένου ότι δεν διαθέτουμε άλλα έγγραφα που να προσφέρονται, αφού η λεγόμενη «αλχαμιάδο» λογοτεχνία (εκείνη που είναι γραμμένη με προσαρμοσμένους αραβικούς χαρακτήρες, αλλά στη σερβο-κροατική γλώσσα) είναι πολύ μεταγενέστερη, όπως εξίσου μεταγενέστερη, πιθανότατα, είναι η λαϊκή μουσουλμανική λογοτεχνία στα σερβο-κροατικά.

Από τι αποτελείται αυτή η λογοτεχνία και για τι μιλούν οι συγγραφείς της; Να πούμε καταρχάς ότι η λογοτεχνία αυτή (που εξάλλου τις περισσότερες φορές δεν ήταν καθόλου «επαρχιακή», δεδομένου ότι γράφτηκε κυρίως από επαρχιώτες που είχαν πάει στην πρωτεύουσα ή σε άλλα μεγάλα κέντρα της Αυτοκρατορίας), ακολουθεί απολύτως τα κλασικά οθωμανικά πρότυπα, τα οποία οι συγγραφείς αυτοί ήθελαν να ακολουθήσουν και να μιμηθούν κατά γράμμα, χωρίς να προσπαθούν καθόλου και σε καμία στιγμή (κατά τη διάρκεια αυτής της πρώτης περιόδου) ούτε να απομακρυνθούν, ούτε να προβάλουν κάποια ιδιαιτερότητα καθ' οιονδήποτε τρόπο. Αντιθέτως μάλιστα, αφού αυτό που καταφανώς ζητούσαν ήταν να σεβαστούν και να αναπαράγουν τα υπάρχοντα πρότυπα, να δείξουν ότι γνώριζαν τους «κανόνες του παιχνιδιού» και ότι ήταν ικανοί να τους εφαρμόσουν· και έτσι να αφομοιωθούν όσο το δυνατόν πιο γρήγορα και πιο πλήρως στην οθωμανική κοινωνία της εποχής...

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, χωρίς έκπληξη ότι τα κείμενα σε πρόζα γραμμένα στα τουρκικά ήταν αφιερωμένα: στη μετάφραση (στα τουρκικά) των διάφορων αραβικών και περσικών κειμένων, σε σχόλια επί μυστικιστικών περσικών κειμένων, σε ιστορικές και ψευδο-ιστορικές αφηγήσεις (να σημειώσουμε για παράδειγμα ένα έργο σε πρόζα ομοιοκατάληκτη σχετικά με τις κατακτήσεις του Σουλτάνου Σελίμ), σε θρησκευτικά κείμενα λαϊκού επιπέδου, κλπ.· ότι τα κείμενα σε πρόζα γραμμένα στην αραβική γλώσσα συμπεριλάμβαναν σχόλια έργων μουσουλμανικού δικαίου, ασκήσεις ύφους (πασπαλισμένες ως όφειλαν με πλήθος κορανικά αποσπάσματα), παρουσίαση αραβικών μύθων και θρύλων, κείμενα σχετικά με τη φιλοσοφία και τον μουσουλμανικό μυστικισμό, επίμετρα που δόξαζαν του οθωμανούς

σουλτάνους, κλπ., χωρίς να ξεχνάμε προφανώς το κυριότερο, δηλαδή τα κείμενα (αυτή τη φορά ενός πολύ πιο λόγιου επιπέδου) που αφορούσαν το Ισλάμ και τις «θρησκευτικές επιστήμες» κατεξοχήν: όσο για το μόνο κείμενο σε πρόζα που έχει γραφτεί (όπως φαίνεται) στην περσική γλώσσα (κείμενο που άλλωστε δεν έχει διασωθεί) αφορούσε την επεξήγηση των όρων ενός σχολίου, στα περιθώρια ενός έργου αφιερωμένου στο μουσουλμανικό δίκαιο.

Σε ό,τι αφορά την ποίηση: οι σπανιότατοι στίχοι γραμμένοι στην αραβική γλώσσα ήταν για τις κτητορικές επιγραφές που κοσμούσαν δημόσια κτήρια (τζαμιά, μεντρεσέδες, γέφυρες, κλπ.): οι σπάνιοι στίχοι στην περσική γλώσσα περιλάμβαναν μυστικιστική ποίηση, κτητορικές επιγραφές, ή στίχους που έθιγαν διάφορα πιο προσωπικά θέματα· ενώ η τεράστια πλειοψηφία των στίχων, αυτών που ήταν γραμμένοι στην τουρκική γλώσσα, αφορούσαν κτητορικές επιγραφές, αλληγορική ποίηση, πανηγυρικούς (*methiye*), ελεγείες (*mersiye*), μιμήσεις (*nazire*), αφηγήσεις σε στίχο των οθωμανικών κατακτήσεων (*gazavat-nâme*), αφορούσαν τέλος διάφορα προσωπικά συναισθήματα, αλλά βεβαίως, πάντα με σεβασμό στους ίδιους κανόνες, στα ίδια πλαίσια και στα ίδια πρότυπα που παρέμεναν συγκεκριμένα και απaráλλαχτα.

Όλα αυτά για να πούμε ότι, προφανώς, για αυτούς τους συγγραφείς και μες τα έργα τους δεν ετίθετο θέμα, ούτε της «αναπαράστασης του παρελθόντος» (το οποίο ήταν πρόσφατα προ-ισλαμικό), ούτε της «μετάδοσης μιας ταυτότητας»: δύο έννοιες που (αντιθέτως!) επιδίωκαν να θάψουν όσο το δυνατόν γρηγορότερα και να λησμονήσουν, ή τουλάχιστον να αποκρύψουν, σβήνοντάς τες με τρόπο απόλυτο (για παράδειγμα με το να αντικαθιστούν οριστικά τα σλαβικά και χριστιανικά ονόματα του ίδιου τους του πατέρα, του παππού και όλων των προγόνων, με ονόματα θεοφόρα, όπως Abdullah, Abdulhag, Abdülkerim, κλπ.), ώστε να ενταχθούν κατά το δυνατόν καλύτερα και γρηγορότερα στη μουσουλμανική κοινωνία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου αναζητούσαν την ευημερία, τη δόξα και τις τιμές.

Συμπέρασμα

Η παρουσίαση αυτής της κατάστασης σύμφωνα με τα γραπτά των συγγραφέων που αποβίωσαν πριν το 1600, ισχύει άραγε για όλη την οθωμανική περίοδο; Φυσικά όχι. Γιατί κάποια στιγμή η εν λόγω ομάδα κατάφερε να συγκροτήσει ένα νέο παρελθόν, ένα μουσουλμανικό παρελθόν αυτή τη φορά, άρα απολύτως «αποδεκτό και δοξασμένο», όπως και μια ταυτότητα ή μια τοπική «ταυτότητα», όχι πάντα πολύ ξεκάθαρη αυτή, ούτε πολύ ρητή, αλλά αρκούντως «λειτουργική» για να επιτρέψει στη συνέχεια (στον 19ο και 20ό αιώνα κυρίως) τις πιο ποικίλες χειραγωγήσεις: παν-ισλαμικές, παν-οθωμανικές, παν-τουρκικές· ή αλλιώς μάλλον

«εθνικές», «εθνικιστικές» και αντι-τουρκικές, όταν θα το απαιτήσουν οι περιστάσεις και οι νέες ιδεολογίες θα έχουν κάνει την εμφάνισή τους.

Πόσο μάλλον, όταν στο μεταξύ κάποιοι ελάχιστοι συγγραφείς της κατηγορίας που μόλις αναφέραμε (αλλά ελαφρώς μεταγενέστεροι), αφού έγιναν διάσημοι και γνωστοί στους κύκλους του «Παρνασσού της Ανατολής», θα επιτρέψουν στον εαυτό τους να εκδηλώσουν φανερά τον «τοπικισμό» τους ή την «ταυτότητά» τους αν θέλετε, σε σημείο που κάποτε τραβούσαν αρκετά μακριά την κοκεταρία αυτή, χρησιμοποιώντας για παράδειγμα κάποιες σλάβικες λέξεις στα γραπτά τους. Η πρώτη περίπτωση τέτοιου τύπου που μπορεί να αναφερθεί είναι του σπουδαίου ποιητή Nergisi από το Σεράγεβο, που πέθανε το 1635.

Τα πράγματα θα αλλάξουν πολύ στη συνέχεια, βεβαίως, ανάλογα με τις περιόδους: οι αρχές της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα, η αυστρο-ουγγρική κατοχή της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, η διαμόρφωση των εθνικών κρατών, η εγκαθίδρυση των κομμουνιστικών καθεστώτων... Περίοδοι στη διάρκεια των οποίων η εικόνα της «αναπαράστασης του παρελθόντος» και της «μετάδοσης της ταυτότητας» των μουσουλμάνων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης θα υποστεί αλλοιώσεις, λίγο ή πολύ σημαντικές και λίγο ή πολύ μυθικές, αλλά όλο και περισσότερο χονδροειδείς, για να σταθεροποιηθεί σήμερα σε δύο γενικά αξιώματα που υποβόσκουν, προκειμένου να ικανοποιήσουν τη σημερινή «ζήτηση» (για να μην πούμε την «επίσημη γραμμή»), αξιώματα τόσο χιμαιρικά όσο και παράλογα.

Το πρώτο αξίωμα συνίσταται στην υποστήριξη, με τρόπο ρομαντικό και αντι-ιστορικό (δηλαδή χωρίς ίχνος αξιόπιστης πηγής, αλλά με ένα μεγάλο οπλοστάσιο από ιδεολογικές και ψευδο-λόγιες φαντασιώσεις) ότι αυτή η μουσουλμανική ομάδα (η οποία ωστόσο συγκροτήθηκε σταδιακά, μετά από αμέτρητες προσμίξεις που έλαβαν χώρα επί πέντε αιώνες οθωμανικής παρουσίας στις περιοχές αυτές) έλκει την καταγωγή της από μία συμπαγή ομάδα (36.000 οικογένειες επακριβώς!) που ήταν σε ανοικτή διαμάχη, ιδεολογική και θρησκευτική, με τα χριστιανικά καθεστώτα που βασιλεύαν στην περιοχή, δηλαδή την ομάδα των Βογομίλων, στους οποίους ο ερχομός των Οθωμανών πρόσφερε επιτέλους μια ευκαιρία να εκδηλωθούν σαφώς απέναντι στον χριστιανικό κόσμο...

Το δεύτερο, συνίσταται από τη μία στο να υποστηρίζουν την ύπαρξη μιας σχεδόν συνεχούς αυτονομίας της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το οποίο είναι κυριολεκτικά ένας παραλογισμός· από την άλλη, να επιχειρούν να διαφοροποιηθούν με κάθε μέσο από αυτή την ίδια Αυτοκρατορία, παρουσιάζοντας συστηματικά όλες τις τοπικές αντιθέσεις στις αποφάσεις της Πύλης (όπως και όλες τις συγκρούσεις με αυτήν και τους εκπροσώπους της), ως κινήματα «εθνικιστι-

κού» τύπου, πράγμα που είναι προφανώς εξίσου λάθος. Τις περισσότερες φορές, πράγματι, επρόκειτο για κάτι τελείως διαφορετικό, όπως για παράδειγμα στην πιο διάσημη περίπτωση, αυτήν της «ειρήνευσης του djebel» από τον Ομέρ Πασά Λάτας, δηλαδή την ανηλεή καταστολή στις επαρχίες όλων όσων αντιστάθηκαν στις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ.

Δύο τελευταίες παρατηρήσεις για να κλείσουμε. Η πρώτη αφορά τα *nisba* (αραβική λέξη, που πέρασε στα τουρκικά με τον τύπο *nispet*) του είδους «Saragi», «al-Mostari», «Bosnevi», κλπ., που προστέθηκαν (κατά τρόπο λίγο-πολύ «επίσημο») στο όνομα κάποιων από τους συγγραφείς για τους οποίους μιλήσαμε παραπάνω, και που ορισμένοι θα ήθελαν να εμφανίσουν ως απόδειξη της εκδήλωσης «εθνικής» ταυτότητας. Αυτού του είδους η επιχειρηματολογία μου φαίνεται όχι μόνο λανθασμένη, αλλά προφανώς δείχνει, εκ μέρους αυτών που την υποστηρίζουν, σημαντική άγνοια της οθωμανικής κοινωνίας και της λειτουργίας της. Θα βρούμε άλλωστε μια εκτενή ανάπτυξη αυτού του θέματος στο κεφάλαιο 10 του έργου του Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Oxford, 1961, 1968), όπως και σε ένα γνωστό άρθρο του Vančo Boškon, που εκδόθηκε στο Σεράγεβο το 1977 («Neka razmišljanja, o književnosti na turskom jeziku u Bosni i Hercegovini», στο *Književnost Bosne i Hercegovine u svjlu*

dosadašnjih istraživanja, Akad. Nauka B. i H., 1977, σ. 53-64 και 230).

Η δεύτερη σχετίζεται με το γεγονός πως πολλοί διάσημοι γενίτσαροι (και γενικώς πολλοί προσηλυτισμένοι) κάποια στιγμή στη ζωή τους χρηματοδότησαν την κατασκευή δημόσιων μνημείων στον τόπο καταγωγής τους: τζαμιά, μεντρεσέδες, γέφυρες, κλπ. Πρόκειται σε αυτές τις περιπτώσεις για μια υπενθύμιση του προ-ισλαμικού παρελθόντος τους; Ή για πράξεις που δόξαζαν τη νέα τάξη πραγμάτων και τους νέους καιρούς; Ή μήπως δεν πρόκειται παρά για κάτι που έκαναν για τη δική τους δόξα και που σε τίποτα δεν σχετιζόταν με τις δύο πρώτες υποθέσεις; Ποιος μπορεί να αποφασίσει τι ισχύει και με ποια κριτήρια;

Μτφρ. Αθηνά Σκουλαρίκη

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Σ.τ.μ.: Παρέμβαση στο συνέδριο «Αναπαράσταση του παρελθόντος και μετάδοση της ταυτότητας στα Βαλκάνια από τον 15ο ως τον 19ο αιώνα», που οργάνωσε η «Ομάδα Εργασίας για την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη» (Maison des Sciences de l'Homme, Παρίσι, Οκτώβριος 1986). Το κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε στο Daniel Panzac (επιμ.), *Les Balkans à l'époque ottomane*, Edisud, Aix-en-Provence 1993 [= *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée* 66], σ. 139-144.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

ΝΕΩΤΕΡ
ΙΚΟΤΗΤ
ΑΧΩΡΙΣ
Arjun Appadurai
ΣΥΝΟΡΑ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Ανθρωπολογία
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Arjun Appadurai
Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα
Πολιτισμικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης

Προσφέροντας ένα νέο πλαίσιο για την πολιτισμική μελέτη της παγκοσμιοποίησης, το κλασικό βιβλίο αυτό δείχνει πώς η φαντασία λειτουργεί ως κοινωνική δύναμη στον σύγχρονο κόσμο, πηγή ενέργειας για τη διαμόρφωση νέων ταυτοτήτων και εναλλακτικών λύσεων απέναντι στο έθνος-κράτος, που η εποχή του ίσως να φτάνει στο τέλος της. Ο Απαντουράι εξετάζει τις δίδυμες δυνάμεις της μαζικής μετανάστευσης και της ηλεκτρονικής διαμεσολάβησης που σφραγίζουν τη σημερινή φάση της παγκοσμιοποίησης και ερμηνεύει με νέους τρόπους τα μοντέλα λαϊκής κατανάλωσης, τις διαμάχες για την πολυπολιτισμικότητα και τα φαινόμενα εθνοτικής βίας. Τα παραδείγματά του απορρέουν από τα πιο διαφορετικά πεδία – από την αυτοβιογραφία ως την υψηλή θεωρία, από το κρίκετ ως τη στατιστική κι από τον οικισμό Ταμίλ Ναντού ως τη Σίλικον Βάλεϋ.